

Ніна Буторіна

НАЦІОНАЛЬНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Початок творчої діяльності Г.Ф. Квітки-Оснoв'яненка припав на часи, коли відбувались значні історичні зміни, що спонукали до відродження національної самосвідомості українського народу. Про цей час І.Я. Франко говорить так: "Почали світати думки про права кожної людини на свобідне і самостійне жите, на розвій, освіту і повноправність. Нема сумніву, що й на Україну заходила течія тих самих думок і що під їх впливом і тут, на тлі козацьких традицій зародилася думка про нове письменство в народній мові"¹. Криза ладу, що пригноблював народ, завжди в усіх країнах була поштовхом до пробудження його національної самосвідомості.

В українській літературі початком такого процесу можна назвати творчість Г. Квітки-Оснoв'яненка. 1841 року в листі до А.О. Краєвського він писав: "Важко переконати десятки мільйонів людей, які говорять і пишуть рідною мовою, і з насолодою її читають, що вони її не мають, до того ж тим, хто не знає цієї мови"².

На підтримку розвитку в суспільстві національного, народного Квітка відгукнувся українською прозою. Ідея становлення національної самосвідомості була основним стрижнем заснованого Квіткою журналу "Украинский вестник". Певна річ, що у позбавленій державного статусу Україні мова її народу була невизнана як самостійна. І хоча після виходу в світ "Енеїди" І.П. Котляревського постало питання не тільки про права української мови, а й про визнання можливості її всебічного застосування, певні кола суспільства вважали неможливим існування серйозного літературознавства українською мовою, всіляко наголошували на слабкому розвитку української прози.

Проте Квітка-Оснoв'яненко, маючи перед собою досвід Котляревського ("Наталка-Полтавка", "Енеїда"), фольклорні твори, своїм доробком стверджував рівноправність національної української мови серед інших мов світу.

Перша збірка Оснoв'яненка, написана українською мовою, стала набутком національної культури. Письменник продемонстрував у повісті "Маруся" здатність української мови відтворювати найтонші нюанси думки, почувань, її стилістичне багатство. У листі до редактора журналу "Современник" Петра Плетньова від 26 квітня 1839 року Квітка писав: "Захищаючи одного разу достоїнство мови малоросійської, я брався змусити оповіданням своїм плакати — не повірили, я написав "Марусю"³. Своїм першим друкованим твором українською мовою Квітка ствердив появу в українській літературі нового жанру — жанру української прози.

¹ Франко І.Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів: У 50 томах. — К., 1984. — Т. 41. — С. 84.

² Цит. за: Білецький О.І. Українська проза першої половини ХІХ століття (від Г.Квітки до прози "Основи") // Від давнини до сучасності. Вибрані праці: В 2-х томах. — К., 1960. — Т. 1. — С. 243.

³ Квітка-Оснoв'яненко Г. Твори: В 7 томах. — К., 1981. — Т. 7. — С. 217.

Квітчині твори знайшли втілення в новому викладі, в “оповіді”, оскільки розповідь від першої особи допомагає читачеві краще сприйняти зміст твору та ідеї автора, викладені в ньому. У творі “Салдацький патрет” автор “... виступив, з одного боку, проти тих, хто заперечував можливість розвитку української літератури, з другого – проти бурлескного епігонства”⁴. “Активне формування національної літературної критики, як правило, й відбувається тоді, коли з’являється хоч певний мінімум творів, потрібних для аналізу, зіставлень, узагальнень, а зрештою – для самоусвідомлення національної літератури”⁵. Саме тому твори Квітки “Супліка”, “Салдацький патрет”, “Званые гости”, “Мемуары Еврастия Мякушкина” дозволяють скласти цілісну картину розвитку українського письменства.

М.Зеров наголошує, що Г. Квітка-Основ’яненко не тільки “защищает достоинство языка малороссийского”, доводячи його зворушливість та здатність до високого стилю, посилаючись на колишню славу українського слова; він не тільки борониться від нападів критики “Салдацким патретом”, – він визначає для українського письменства свої, особні шляхи, окремі мистецькі завдання”⁶.

Аналізуючи літературну ситуацію в Україні, письменник скеровує її розвиток до реалізму, наголошуючи: “Пиши о людях, видимых тобою, а не вымышляй характеров небывалых, неестественных, странных, диких, ужасных”⁷. В “Письмах Фалалея Повинухина” Квітка засуджує копіювальне захоплення іноземщиною. Змальовуючи сучасний йому літературний процес в Україні, він накреслює план розвитку національної літератури, висуває “Дві основні естетичні вимоги – по-перше, рішуче неприйняття будь-якого наслідування, запозичення чужоземних зразків, що, як відомо, було притаманне романтикам (поряд з інтересом до власних історичних, фольклорних джерел та місцевого колориту), по-друге, щоб стиль художнього твору відповідав характеру зображуваного явища. Так, для художнього відтворення особливостей характеру та обставин життя Халявського потрібні, зокрема, “природный по местности язык”, етнографічно-побутова обстановка, а для передачі історичного колориту дворянина Столбикова годився стиль, яким “писали в девяностых годах, нечто между Ломоносовым и Карамзиным”⁸. Мова творів Квітки – це жива народна мова, що ввібрала в себе говірки Слобожанщини та київсько-полтавського діалекту, багатства фольклору, отже, була найдоступнішою для переважної більшості українців.

“Безперечні заслуги Квітки-Основ’яненка й у виробленні літературної мови, придатної для реалізації його творчих намірів. Як правило, він орієнтувався на живу народну мову, але намагався відібрати найпоширеніші лексичні й стильові форми, часом далекі від певних діалектних”⁹. Зрозуміло, що Квітка прагнув довести, що українською мовою можна написати літературний твір будь-якого жанру, “... що не самі тільки місцеві традиції водили пером Основ’яненка, а й цілком ясно позначена національна свідомість, яка вміє цінити свою мову вже задля неї самої, задля її абсолютної вартості навіть без усяких практичних міркувань. Нічого й говорити, що на такому ґрунті цілком натурально було Квітці висловлювати бажання: “що як говоримо, так і писати треба”, – і цим Квітка ясно сформулював найперше і найголовніше домагання всякого письменства, що на живій мові народу розростається”¹⁰.

⁴ Історія української літератури. – К., 1954. – Т.1. – С. 173.

⁵ Історія української літературної критики. – К., 1988. – С. 26.

⁶ Зеров М. Українське письменство. – К., 2003. – С. 633.

⁷ Квітка-Основ’яненко Г. Письмо к издателям “Русского Вестника” // Твори: В 6 томах. – К., 1957. – Т. 6. – С. 96.

⁸ Історія української літературної критики. – К., 1988. – С. 59.

⁹ Там само. – С. 60.

¹⁰ Ефремов С. Історія українського письменства. – Мюнхен, 1989. – Т.1. – С. 415.

Теоретичні настанови та художні твори, які реалізували теорію Основ'яненка, були засобом боротьби з реакційними колами, які не визнавали української мови та літератури. Квітка, звернувшись у своїй творчості до зображення широких верств населення, розпочав перехід від романтичного до реалістичного способу викладу матеріалу. Квітка описував народне життя, думки, надії та сподівання українців і закликав до цього інших українських письменників. Відкидалися нереальні сюжети романтиків, фантазії закордонного життя, звеличення минулого, перевага віддавалася повісті з народного життя. “Критика романтизму проводиться Квіткою послідовно з реалістичних позицій. Відривові від життя, втечі від сучасності, неприродним, несамовитим героям, штучній пишномовності стилю романтиків Квітка протиставляє мистецтво дійсності, правду життя, змалювання героїв з близького оточення, простоту висловлення. Разом з тим він вимагає від літератури виконання поважних завдань, зокрема змалювання життя народних мас, самотності, на протигагу наслідуваності, яка, на його думку, властива романтикам”¹¹.

Полемізуючи з реакційними критиками, Квітка заперечував версію придатності української мови лише для бурлескно-травестійного жанру і доводив здатність української прози до розвитку на найвищому рівні. Проте Квітка не завжди був послідовним. У “Листах до любезних земляків” він змалював ідеалізоване начальство, що свідчить про романтичні тенденції, до яких Квітка звертався, хоча й заперечував їх. Занадто ідеалізоване життя, зображене в деяких його творах, та заклик до примирення з існуючими проблемами не давали письменнику повною мірою розкрити свій талант. “У всіх його спробах критично підійти до явищ народного життя, так як і в його спробах ствердити право української мови на художню літературу, проглядає невпевненість, полохливість людини, обмеженої середовищем, освітою, віддаленістю від діячів літератури”¹².

Досягненням Квітки стали перші в українській літературі твори реалістичного спрямування та зображення національних особливостей українського народу. В повісті “Маруся” описано традиційне українське весілля, місцева природа українського краю, характери персонажів з простого народу та їхня зовнішність. “Не раз зазначала критика, що саме-от у жіночих образах, які вийшли з-під пера визначних письменників, найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть ідею національну кожного народу”¹³.

Автор пильно придивлявся до України і вивчав її, черпав інформацію із фольклорних джерел. У критичних творах письменник теоретично засуджує надмірне захоплення всім європейським та зневагу до свого, національного, а в художніх – практично реалізує свої настанови. Квітка критикував як вживання іншомовних слів у тексті, так і введення у твір іноземних або життєво нереальних персонажів. А у своїх творах змальовував справжнє життя народу України. Не запозичені, чужі, а власні, українські герої жили ідеями національного в його творах, одягались в українське вбрання, співали українські пісні, мали українські імена, говорили українською мовою.

У творі про Фалалея письменник уособлює в образі головного героя багатих поміщиків, їхнє паразитичне життя, обмежені інтереси й поведінку. Він зображує героя в різних життєвих ситуаціях, щоб довести, що ці риси – закономірність, а не випадковість. В російськомовних повістях Основ'яненко зображує знівельоване, внаслідок жадоби до грошей, поняття любові. Н.Є. Крутікова наголошувала, що найбільш вдалі російськомовні твори Квітки ті, які під впливом творчості Гоголя стверджували сатиричний напрямок в українській літературі. “Засвоєння характерних моментів гоголівської оповіді було тим більш органічним для Квітки,

¹¹ *Волинський П.К.* Теоретична боротьба в українській літературі I пол. XIX ст. – К., 1959.– С. 114.

¹² *Білецький О.І.* Знач. праця. – С. 243.

¹³ *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Мюнхен, 1989. – Т. 1. – С. 416.

що український прозаїк мав близькі до Гоголя цілі – відстоювання вільного зображення народного життя і права народної мови в літературі”¹⁴.

П’єса “Шельменко-денщик” була своєрідним переходом Квітки від російськомовної до українськомовної прози. Квітка вважав, що найбільший успіх буде мати той твір, який написано про реальний народ його ж народною мовою, тому ретельно досліджував мовні особливості та дбав про збереження чистоти української мови. Усією своєю творчістю Основ’яненко доводить, що українська література не просто має право на життя, а повинна бути близькою до нього. Змальовуючи український народ, його боротьбу за національну гідність, автор пильно придивляється до національної специфіки побуту українців, аби досконаліше відобразити своєрідність української нації.

Основ’яненко був не тільки талановитим письменником, а й вдумливим дослідником ментальності українського народу. Народні думки, звичаї, мову, народне слово Квітка вивчав, безпосередньо спілкуючись з народом. Вивчення фольклору зумовило трактування творів по-народному, по-справжньому. Хоч би якою була тема твору письменника, головним героєм у нього завжди виступає українська людина з народу з її радощами і горем, у будні і свята. Ставлення до праці, зображення самої праці дозволяють читачеві без додаткових зусиль зрозуміти, що мова йде про землю України. За допомогою вивчення психології народу, досконального знання фольклорних джерел – Квітка дивиться очима простого люду на класове розшарування суспільства, суд, духовенство, кріпацтво.

Зображення національного у творчості Квітки було результатом його впевненості в утвердженні ідеї народності, яка уособлювала в собі погляди простого народу на загальнолюдські цінності. Позитивний національний герой – візитна картка творів Квітки. “Цей досвід, цю традицію Квітка знайшов у тій літературі, яку репрезентували І. Котляревський і М. Гоголь, та український фольклор”, – наголошує О.І. Гончар¹⁵.

На життєвий вибір діяльності Квітки вплинув ряд факторів. Спілкування з простими людьми допомогло йому досягнути скарби народної творчості, яка пізніше стала основною багатьох його творів. Пісні кобзарів, почуті Квіткою під час перебування в Курязькому монастирі, також знайшли своє місце у творчості письменника. Анекдоти лягли в основу цілого циклу гумористичних оповідань Квітки.

У своїх історичних творах Квітка згадує про подвиги співвітчизників у боротьбі проти іноземних загарбників, змальовуючи волелюбність і непокору нашого народу. Його твори на теми повсякденного життя відображають традиційний побут простого українця, національні особливості взаємин між людьми. Твори на морально-етичні теми висвітлюють перевагу над панством простої людини, вихованої на засадах національної моралі українського народу. Основ’яненко зібрав незліченну кількість повір’їв, приказок, переказів українських селян. Нарис “Українці” містить у собі інформацію про моральні якості трудового населення Слобожанщини. Осягнувши завдяки своєму таланту внутрішній світ українського народу, Квітка, здавалося, ніби під лупою простежував кожен порух душі зображуваної ним людини. Саме знання психології українця допомагало йому перевтілюватися в оповідача у своїх же творах і розказувати історії з життя живою розмовною мовою. У повісті “Козир-дівка” в образі Івги показано волелюбний характер українців та відстоювання ними своїх прав, що було на той час неабиякою новиною.

Завдяки глибоким дослідженням Квіткою-Основ’яненком національного фольклору підвищився інтерес українського суспільства до своєї історії, культури, національної самосвідомості. Розповіді людей, їхні спогади, власні спостереження і досвід давали письменникові безліч тем для роздумів і написання нових творів.

Творчість І. Квітки-Основ’яненка прилучилася до творчості інших українських письменників, які рідною мовою утверджували право народу України на своє місце у світовій культурі.

¹⁴ Крутікова Н.Є. Гоголь та українська література XIX ст.– К., 1952. – С. 25.

¹⁵ Гончар О.І. Григорій Квітка-Основ’яненко. Життя і творчість. – К., 1969.– С. 347.